

دانشگاه تربیت مدرس
دانشکده علوم انسانی

پایان نامه برای دریافت درجه دکتری
رشته جامعه‌شناسی گرایش سیاسی

بررسی عوامل موثر بر کاهش نفوذ اجتماعی روحانیت در ایران

(بررسی موردی شهر آمل)

نگارنده

کاظم سام دلیری

استاد راهنما

دکتر علیرضا شجاعی‌زند

اساتید مشاور

دکتر علی ساعی

دکتر علی محمد حاضری

شهریور 1389

آیین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهشهای علمی

دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهشهای علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرحهای تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می‌باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجوی مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می‌باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب و یا نرم افزار و یا آثار ویژه حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرحهای تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده‌ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده‌ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آئین‌نامه‌های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته‌ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرحهای تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱ در شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۳ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

تقدیم به :

اویی که نمونه‌ی مثالیِ نفوذ اجتماعی روحانیت
در زمانه بود؛ امام خمینی (ره)

تقدیر و تشکر

پیش از هر چیز از خداوند منان سپاس گزارم؛ که بی‌شک اگر عنایات خاصی او نبود، شرایط تحصیل و مآلاً این اثر فراهم نمی‌شد. این شکرگذاری نه از روی عرف یا زینت‌المجلس بودن، که خالصانه و عابدانه است.

نمی‌توان لب به تقدیر گشود و آنانی را که با صبر و ایثارگری خود این اثر -و هرآنچه را که پس از این به زبان و قلم حقیر می‌آید- موجب گشتند فراموش کرد؛ برای تحصیل و این اندک، مدیون همسر و فرزندان خود هستم.

اما افراد بی‌شماری در ارتقای سطح کیفی این رساله نقش داشتند که به دلیل فراوانی، تنها به شاخص‌ترین‌ها اشاره خواهد شد:

آقای دکتر شجاعی‌زند؛ که بیش از وظیفه‌ی راهنمایی رساله توان و فرصت مصروف داشتند. جلسات ده‌ها باره برای پیش‌برد کار نشانه‌ی این ادعاست.

آقای دکتر حاضری؛ که نکته‌سنجی‌هایش گره‌گشای پیچیدگی‌های کار بود. از ایشان به دلیل زحماتی که در دوران تحصیلات تکمیلی اینجانب متحمل شدند تشکر ویژه دارم. همه‌ی کسانی که زانوی تلمذ در محضر استاد به زمین زده‌اند می‌دانند که رابطه‌ی ایشان با دانش‌جویانش فراتر از رابطه‌ی استاد- شاگردی و پدران‌ه است.

آقای دکتر ساعی؛ که گذشته از رهنمایی‌های کلی برای ارتقای کیفیت رساله، زحمات ویژه‌ای برای بخش روش کار متحمل شدند.

داوران نسخه نهایی پایاننامه آقای/ خانم کاظم سام دلیری تحت عنوان: بررسی عوامل موثر بر کاهش نفوذ اجتماعی روحانیت در ایران (بررسی موردی شهر آمل) را از نظر شکل (فرم) و محتوی بررسی نموده و پذیرش آن را برای دریافت درجه دکتری پیشنهاد میکنند.

ردیف	اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضا
۱	استاد راهنما	دکتر علی رضا شجاعی زند	استادیار	
۲	استاد مشاور	دکتر علی ساعی	استادیار	
۳	استاد مشاور	دکتر علی محمد حاضری	استادیار	
۴	نماینده تحصیلات تکمیلی	دکتر محمد رضایی	استادیار	
۵	استاد ناظر	دکتر سعید معیدفر	دانشیار	
۶	استاد ناظر	دکتر سید ضیاء هاشمی	استادیار	
۷	استاد ناظر	دکتر ابراهیم فیاض	استادیار	
۸	استاد ناظر	دکتر یحیی فوزی	دانشیار	

چکیده

تحقیق حاضر کوششی به منظور کشف «علل کاهش نفوذ اجتماعی روحانیان در ایران» است. در این مسیر، کندوکاوی در میان آثار مربوط به روحانیت انجام گرفت؛ که مرور آثار، کمک شایانی برای ارائه فرضیه‌های تحقیق بود. پس از این مهم، معنای نفوذ اجتماعی و چگونگی ایجاد یا کاهش آن مورد بحث قرار گرفت؛ که مباحث، منتج به ارائه‌ی مدلی برای کاهش نفوذ اجتماعی شد. نشان داده شد که برای کاهش نفوذ اجتماعی می‌باید سه تحول کلان در وضعیت ساختاری، در وضعیت صاحب نفوذ و در مخاطب نفوذ ایجاد شود. همین‌الگو، برای روحانیت نیز مبنا قرار گرفت و متناسب با آن تحولات ساختاری در وضعیت روحانیت (تغییر موقعیت و نقش روحانیان متعاقب حضور در حکومت)، تحول در خود روحانیان (تحولات عملکردی و شخصیتی آنان) و تحول در مردم (تحول در عواطف آنان نسبت به روحانیان -در نتیجه‌ی نارضایتی از حکومت- و ملاک‌های شکل‌گیری نفوذ -در نتیجه‌ی شکل‌گیری دینداری‌های جدید) محور بحث قرار گرفت. با اتکا به این سه دسته تحول، شش فرضیه ارائه شد که علل کاهش نفوذ اجتماعی روحانیت را در: حضور روحانیان در حکومت، ایفای نقش‌های غیرخاص از سوی آنان، تغییر مطلوبیت عملکرد و شخصیت آنان، نارضایتی مردم از حکومت و تغییر نوع دینداری آنان، میدانست. با اتکا به روش پیمایش و ابزار پرسش‌نامه، داده‌های لازم برای سنجش فرضیه‌های تحقیق جمع‌آوری شد؛ که نتایج تجزیه و تحلیل داده‌ها، موبدی برای کلیه فرضیه‌های تحقیق بود.

کلید واژه‌ها: روحانیت، نفوذ اجتماعی، موقعیت، نقش، رضایت سیاسی، دینداری.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: مقدمه و کلیات تحقیق

۲ ۱-۱- مقدمه
۶ ۲-۱- بیان مساله
۱۰ ۳-۱- اهمیت و ضرورت تحقیق
۱۱ ۴-۱- مروری بر تحقیقات پیشین
۱۴ ۱-۴-۱- آثار تاریخی درباره‌ی نفوذ اجتماعی روحانیت
۱۴ ۱-۴-۱-۱- فقدان نفوذ اجتماعی
۱۶ ۲-۴-۱-۱- نفوذ اجتماعی تاریخی
۱۷ ۳-۴-۱-۱- نگاه از درون
۱۹ ۴-۴-۱-۱- پژوهش‌های تاریخی مرتبط
۳۰ ۲-۴-۱-۲- آثار غیر تاریخی
۳۰ ۱-۴-۱-۲-۱- مطالعات تجربی
۳۳ ۲-۴-۱-۲-۲- مکتوبات ژورنالیستی
۳۳ ۱-۴-۱-۲-۲-۱- نزدیکی به حکومت و کاهش نفوذ اجتماعی
۳۵ ۲-۴-۱-۲-۲-۲- ورود به عرصه سیاست و کاهش نفوذ اجتماعی
۴۲ ۳-۴-۱-۲-۲-۳- تضعیف دین و کاهش نفوذ اجتماعی
۴۳ ۵-۱- جمع‌بندی

فصل دوم: مباحث نظری

۵۵ ۱-۲- واکاوی مفاهیم مهم تحقیق
۵۵ ۱-۱-۲- نفوذ اجتماعی
۵۶ ۱-۱-۲-۱- پیشینه‌ی کاربرد مفهوم نفوذ اجتماعی
۵۹ ۲-۱-۲-۱-۲- نفوذ اجتماعی در رشته‌های گوناگون
۶۴ ۳-۱-۲-۱-۲- طبقه‌بندی انواع نفوذ اجتماعی
۶۴ ۴-۱-۲-۱-۲- تعریف مفهوم نفوذ اجتماعی
۶۹ ۵-۱-۲-۱-۲- نفوذ به مثابه قدرت اجتماعی
۷۱ ۲-۱-۲-۲- روحانی
۷۶ ۲-۲- نظریه‌های مرتبط با نفوذ اجتماعی

۷۶ ۱-۲-۲- نفوذ اجتماعی و نظریه‌های رهبری
۷۷ ۱-۱-۲-۲- رویکردهای رهبری
۷۸ ۱-۱-۱-۲-۲- رویکرد ویژگی‌های رهبران
۸۰ ۲-۱-۱-۲-۲- نظریه‌ی رهبری کاریزماتیک وبر
۸۸ ۲-۲-۲- عوامل موثر بر شکل‌گیری نفوذ اجتماعی
۸۸ ۱-۲-۲-۲- ویژگی‌های شخصی
۸۹ ۲-۲-۲-۲- ویژگی‌های شخصیتی
۹۰ ۳-۲-۲-۲- عملکرد
۹۲ ۴-۲-۲-۲- کارکرد
۹۴ ۵-۲-۲-۲- موقعیت
۹۴ ۳-۲-۲- مکانیزم شکل‌گیری نفوذ اجتماعی
۹۸ ۴-۲-۲- عوامل موثر بر نفوذ اجتماعی روحانیت
۱۰۱ ۵-۲-۲- نظریه‌ی نقش
۱۰۱ ۱-۵-۲-۲- موقعیت
۱۰۳ ۲-۵-۲-۲- مجموعه‌ی موقعیتی
۱۰۴ ۳-۵-۲-۲- نهاد و نظام نهادی
۱۰۵ ۴-۵-۲-۲- فرصت‌های ساختاری
۱۰۷ ۵-۵-۲-۲- نقش اجتماعی
۱۰۸ ۶-۵-۲-۲- وظیفه اجتماعی
۱۰۸ ۷-۵-۲-۲- اقتضاهای هنجاری
۱۱۰ ۸-۵-۲-۲- تضاد نقشی
۱۱۱ ۹-۵-۲-۲- انواع نقش با ملاک آزادی افراد
۱۱۳ ۶-۲-۲- نظریه انواع دینداری
۱۱۶ ۱-۶-۲-۲- دینداری بی‌اعتقاد به روحانیت
۱۲۰ ۲-۶-۲-۲- دینداری بی‌نیاز به روحانیت
۱۲۱ ۳-۶-۲-۲- دینداری ناپای‌بند
۱۲۲ ۷-۲-۲- نظریه محرومیت نسبی
۱۲۵ ۳-۲-۲- چارچوب نظری تحقیق
۱۲۶ ۱-۳-۲- چرایی و چگونگی کاهش نفوذ اجتماعی
۱۲۸ ۲-۳-۲- عوامل موثر بر کاهش نفوذ اجتماعی روحانیت

۱۲۹ ۳-۳-۲- تحولات ساختاری و نفوذ اجتماعی روحانیت
۱۳۳ ۴-۳-۲- تحول در روحانیت و نفوذ اجتماعی آنان
۱۴۰ ۵-۳-۲- تحول در مخاطب نفوذ (مردم) و نفوذ اجتماعی روحانیت
۱۴۰ ۱-۵-۳-۲- انواع دینداری و کاهش نفوذ اجتماعی روحانیت
۱۴۰ ۱-۱-۵-۳-۲- دینداری بی‌اعتقاد به روحانیت
۱۴۱ ۲-۱-۵-۳-۲- دینداری بی‌نیاز به روحانیت
۱۴۱ ۳-۱-۵-۳-۲- دینداری ناپای‌بند
۱۴۲ ۲-۵-۳-۲- نارضایتی از حکومت و کاهش نفوذ اجتماعی روحانیت
۱۴۶ ۶-۳-۲- فرضیه‌های تحقیق

فصل سوم: روش‌شناسی تحقیق

۱۴۷ ۱-۳-۱- مقدمه
۱۴۹ ۲-۳-۲- تعریف عملیاتی متغیرهای تحقیق و چگونگی سنجش آن‌ها
۱۴۹ ۱-۲-۳- متغیر وابسته تحقیق؛ کاهش نفوذ اجتماعی
۱۵۴ ۲-۲-۳- متغیرهای مستقل تحقیق
۱۵۴ ۱-۲-۳- حضور در حکومت
۱۵۵ ۲-۲-۳- ایفای نقش‌های غیرخاص
۱۵۶ ۳-۲-۳- مطلوبیت ویژگی‌های شخصیتی
۱۵۷ ۴-۲-۳- عملکرد مطلوب
۱۵۷ ۵-۲-۳- نوع دینداری
۱۶۰ ۶-۲-۳- نارضایتی از حکومت
۱۶۳ ۳-۳- اعتبار معرف‌های تحقیق
۱۶۴ ۴-۳- جامعه آماری تحقیق
۱۶۴ ۵-۳- برآورد حجم نمونه
۱۶۴ ۶-۳- شیوه‌ی نمونه‌گیری و انتخاب نمونه تحقیق
۱۶۵ ۷-۳- واحد و سطح تحلیل
۱۶۵ ۸-۳- واحد مشاهده
۱۶۶ ۹-۴- پایایی گویه‌های تحقیق

فصل چهارم: یافته‌ها و نتایج تحقیق

۱۶۸ ۱-۴-۱- توصیف داده‌ها
۱۶۸ ۱-۴-۱- متغیرهای زمینه‌ای

- ۱۶۹ نفوذ اجتماعی ۲-۱-۴
- ۱۷۰ وضعیت طبقات نفوذ نزد پاسخ‌گویان ۱-۲-۱-۴
- ۱۷۰ نفوذ اجتماعی به تفکیک گروه‌های روحانی ۲-۲-۱-۴
- ۱۷۱ نفوذ اجتماعی گروه‌های ترکیب‌شده‌ی روحانی ۳-۲-۱-۴
- ۱۷۳ نفوذ ترتیبی‌شده‌ی گروه‌های روحانی ۴-۲-۱-۴
- ۱۷۹ ابعاد نفوذ اجتماعی ۵-۲-۱-۴
- ۱۸۰ مقایسه ابعاد نفوذ در میان گروه‌های روحانی ۶-۲-۱-۴
- ۱۸۷ توصیف متغیرهای مستقل ۳-۱-۴
- ۱۸۷ پایبندی به ابعاد دین ۱-۳-۱-۴
- ۱۸۸ اعتقاد به روحانیت ۲-۳-۱-۴
- ۱۸۸ نیاز به روحانیت ۳-۳-۱-۴
- ۱۸۹ رضایت از حکومت ۴-۳-۱-۴
- ۱۹۰ مطلوبیت ویژگی‌های شخصیتی ۵-۳-۱-۴
- ۱۹۱ مطلوبیت عملکرد ۶-۳-۱-۴
- ۱۹۲ قابلیت اعتمادِ موقعیت حاکمیتی ۷-۳-۱-۴
- ۱۹۳ قابلیت اعتمادِ موقعیت روحانی ۸-۳-۱-۴
- ۱۹۳ نقش‌های مناسب برای روحانیت ۹-۳-۱-۴
- ۱۹۳ نقش‌های روحانی ۱-۹-۳-۱-۴
- ۱۹۴ نقش‌های حاکمیتی ۲-۹-۳-۱-۴
- ۱۹۴ توصیف روابط تقاطعی متغیرها ۴-۱-۴
- ۱۹۴ جنس و نفوذ اجتماعی روحانیت ۱-۴-۱-۴
- ۱۹۵ سن و نفوذ اجتماعی روحانیت ۲-۴-۱-۴
- ۱۹۵ تحصیلات و نفوذ اجتماعی روحانیت ۳-۴-۱-۴
- ۱۹۶ شغل و نفوذ اجتماعی روحانیت ۴-۴-۱-۴
- ۱۹۶ پایبندی به دین و نفوذ اجتماعی روحانیت ۵-۴-۱-۴
- ۱۹۷ اعتقاد به روحانیت و نفوذ اجتماعی روحانیت ۶-۴-۱-۴
- ۱۹۸ نیاز به روحانیت و نفوذ اجتماعی آنان ۷-۴-۱-۴
- ۱۹۸ آزمون فرضیه‌های تحقیق ۲-۴
- ۱۹۸ آزمون نرمال بودن ۱-۲-۴
- ۱۹۹ اثر حضور در حکومت بر کاهش نفوذ اجتماعی روحانیت ۲-۲-۴

۲۰۲ اثر ایفای نقش‌های غیرخاص بر نفوذ اجتماعی روحانیت
۲۰۴ اثر مطلوبیت ویژگی‌های شخصیتی روحانیت بر نفوذ اجتماعی آنان
۲۰۶ اثر مطلوبیت عملکرد روحانیان بر نفوذ اجتماعی آنان
۲۰۸ اثر انواع دینداری بر نفوذ اجتماعی روحانیت
۲۰۸ ۱-۶-۲-۴- دینداری بی‌اعتقاد به روحانیت و نفوذ اجتماعی روحانیت
۲۰۸ ۲-۶-۲-۴- دینداری بی‌نیاز به روحانی و نفوذ اجتماعی روحانیت
۲۰۹ ۳-۶-۲-۴- دینداری ناپای‌بند و نفوذ اجتماعی روحانیت
۲۱۱ ۷-۲-۴- اثر نارضایتی از حکومت بر نفوذ اجتماعی روحانیت
۲۱۳ ۸-۲-۴- اثر ترکیبی متغیرهای مستقل بر نفوذ اجتماعی روحانیت
۲۱۴ ۹-۲-۴- بررسی تاثیر متغیرهای مستقل محتمل بر نفوذ اجتماعی روحانیت
۲۱۵ ۱-۹-۲-۴- سن و نفوذ اجتماعی روحانیت
۲۱۶ ۲-۹-۲-۴- درآمد و نفوذ اجتماعی روحانیت
۲۱۶ ۳-۹-۲-۴- سیاسی یا غیرسیاسی بودن روحانیان و نفوذ اجتماعی آنان
۲۱۶ ۴-۹-۲-۴- میزان روابط با مردم و نفوذ اجتماعی روحانیت
۲۱۷ ۵-۹-۲-۴- نوع روابط با مردم و نفوذ اجتماعی روحانیت
۲۱۷ ۶-۹-۲-۴- مناسبات با قدرت و نفوذ اجتماعی روحانیان
۲۱۸ ۳-۴- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۲۲۱ ۱-۳-۴- فرضیه‌های تحقیق
۲۲۱ ۱-۱-۳-۴- حضور روحانیان در حکومت و کاهش نفوذ اجتماعی آنان
۲۲۲ ۲-۱-۳-۴- ایفای نقش‌های غیرخاص و کاهش نفوذ اجتماعی روحانیان
۲۲۳ ۳-۱-۳-۴- مطلوبیت ویژگی‌های شخصیتی روحانیان و کاهش نفوذ اجتماعی آنان.
۲۲۴ ۴-۱-۳-۴- مطلوبیت عملکرد و کاهش نفوذ اجتماعی روحانیت
۲۲۴ ۵-۱-۳-۴- رضایت از حکومت و نفوذ اجتماعی روحانیت
۲۲۵ ۶-۱-۳-۴- نوع دینداری و نفوذ اجتماعی روحانیت
۲۳۴ ۴-۴- پیشنهادها
۲۳۶ منابع
۲۵۶ پیوست‌ها
۲۶۲ چکیده انگلیسی

فهرست جداول

صفحه	عنوان
۱۵۱	جدول ۳-۱. گویه‌های نفوذ اجتماعی
۱۵۵	جدول ۳-۲. گویه‌های اعتماد به موقعیت‌های حاکمیتی و روحانی
۱۵۶	جدول ۳-۳. نقش‌های مناسب برای روحانیان
۱۶۰	جدول ۳-۴. گویه‌های انواع دینداری
۱۶۱	جدول ۳-۵. گویه‌های نارضایتی
۱۶۲	جدول ۳-۶. مجموع مفاهیم به همراه ابعاد و گویه‌ها
۱۶۶	جدول ۳-۷. آلفای متغیرها
۱۶۸	جدول ۴-۱. فراوانی و درصدهای متغیرهای زمینه‌ای
۱۶۹	جدول ۴-۲. میانگین نفوذ اجتماعی روحانیت
۱۷۰	جدول ۴-۳. فراوانی و درصد نفوذ روحانیت در نزد پاسخ‌گویان
۱۷۱	جدول ۴-۴. نفوذ اجتماعی گروه‌های روحانی به ترتیب اولویت
۱۷۳	جدول ۴-۵. گروه‌های ترکیبی روحانی، به همراه اولویت نفوذ
۱۷۳	جدول ۴-۶. نفوذ ترتیبی شده‌ی مراجع
۱۷۴	جدول ۴-۷. نفوذ ترتیبی شده‌ی روحانیان مسجدی
۱۷۴	جدول ۴-۸. نفوذ ترتیبی شده‌ی روحانیان حامی
۱۷۵	جدول ۴-۹. نفوذ ترتیبی شده‌ی روحانیان دولت ی
۱۷۵	جدول ۴-۱۰. نفوذ ترتیبی شده‌ی روحانیان دولتمرد
۱۷۶	جدول ۴-۱۱. نفوذ ترتیبی شده‌ی روحانیان حوزوی
۱۷۶	جدول ۴-۱۲. نفوذ ترتیبی شده‌ی روحانیان دانشگاهی
۱۷۷	جدول ۴-۱۳. نفوذ ترتیبی شده‌ی روحانیان غیرسیاسی
۱۷۷	جدول ۴-۱۴. نفوذ ترتیبی شده‌ی روحانیان شاغل
۱۷۸	جدول ۴-۱۵. نفوذ ترتیبی شده‌ی روحانیان مخالف
۱۷۸	جدول ۴-۱۶. نفوذ ترتیبی شده‌ی روحانیان گوشه‌گیر
۱۷۹	جدول ۴-۱۷. نفوذ ترتیبی شده‌ی روحانیان معارض
۱۸۰	جدول ۴-۱۸. فراوانی و درصد ابعاد نفوذ اجتماعی
۱۸۱	جدول ۴-۱۹. میانگین تبعیت از گروه‌های روحانی
۱۸۲	جدول ۴-۲۰. میانگین جاذبه‌ی گروه‌های روحانی

۱۸۲	جدول ۴-۲۱. میانگین علاقه به گروه‌های روحانی
۱۸۳	جدول ۴-۲۲. میانگین احترام به روحانیان
۱۸۴	جدول ۴-۲۳. میانگین اعتماد به گروه‌های روحانی
۱۸۵	جدول ۴-۲۴. مقایسه‌ی ترتیب گروه‌های روحانی در ابعاد نفوذ
۱۸۶	جدول ۴-۲۵. درصد گویه‌های جاذبه
۱۸۷	جدول ۴-۲۶. فراوانی و درصد پایبندی به دین
۱۸۷	جدول ۴-۲۷. میانگین پایبندی
۱۸۸	جدول ۴-۲۸. اعتقاد به روحانیت
۱۸۸	جدول ۴-۲۹. میانگین اعتقاد به روحانیت
۱۸۹	جدول ۴-۳۰. نیاز به روحانیت
۱۸۹	جدول ۴-۳۱. رضایت از حکومت
۱۹۰	جدول ۴-۳۲. میانگین رضایت از حکومت
۱۹۰	جدول ۴-۳۳. برخورداری از ویژگی‌های شخصیتی مطلوب
۱۹۱	جدول ۴-۳۴. میانگین مطلوبیت ویژگی‌های شخصیتی در گروه‌های روحانی
۱۹۱	جدول ۴-۳۵. مطلوبیت عملکرد
۱۹۲	جدول ۴-۳۶. میانگین مطلوبیت عملکرد گروه‌های روحانی
۱۹۲	جدول ۴-۳۷. اعتماد به موقعیت حاکمیتی
۱۹۳	جدول ۴-۳۸. اعتماد به موقعیت روحانی
۱۹۳	جدول ۴-۳۹. نقش‌های مناسب برای روحانیان؛ نقش‌های روحانی
۱۹۴	جدول ۴-۴۰. نقش‌های مناسب برای روحانیان؛ نقش‌های حاکمیتی
۱۹۴	جدول ۴-۴۱. تقاطع جنس با نفوذ
۱۹۵	جدول ۴-۴۲. تقاطع سن با نفوذ
۱۹۶	جدول ۴-۴۳. تقاطع تحصیلات با نفوذ
۱۹۶	جدول ۴-۴۴. تقاطع شغل با نفوذ
۱۹۷	جدول ۴-۴۵. تقاطع پایبندی به ابعاد دین با نفوذ
۱۹۸	جدول ۴-۴۶. تقاطع اعتقاد به روحانیت با نفوذ
۱۹۸	جدول ۴-۴۷. تقاطع نیاز به روحانیت با نفوذ
۲۰۰	جدول ۴-۴۸. ضرایب آزمون تی‌تست برای نفوذ اجتماعی روحانیان حاکم و روحانیان بانقش‌های خاص
۲۰۱	جدول ۴-۴۹. رگرسیون مناسب نقش حکومتی بر نفوذ اجتماعی روحانیت

- جدول ۴-۵۰. رگرسیون اعتماد به حکومت بر نفوذ اجتماعی روحانیت
- جدول ۴-۵۱. ضرایب آزمون تی تست برای روحانیان بانقش‌های خاص و غیرخاص
- جدول ۴-۵۲. رگرسیون مناسبت نقش حکومتی بر نفوذ اجتماعی روحانیت
- جدول ۴-۵۳. رگرسیون مطلوبیت ویژگی‌های شخصیتی بر نفوذ اجتماعی
- جدول ۴-۵۴. ضرایب آزمون تی تست برای مطلوبیت شخصیتی گروه‌های روحانی
- جدول ۴-۵۵. رگرسیون مطلوبیت عملکرد بر نفوذ اجتماعی
- جدول ۴-۵۶. ضرایب آزمون تی تست برای مطلوبیت عملکرد گروه‌های روحانی
- جدول ۴-۵۷. رگرسیون دینداری بی‌اعتقاد به روحانیت بر نفوذ اجتماعی
- جدول ۴-۵۸. رگرسیون دینداری بی‌نیاز به روحانیت بر نفوذ اجتماعی
- جدول ۴-۵۹. رگرسیون دینداری ناپای‌بند بر نفوذ اجتماعی
- جدول ۴-۶۰. رگرسیون رضایت از حکومت بر نفوذ اجتماعی
- جدول ۴-۶۱. رگرسیون رضایت از حکومت بر نفوذ اجتماعی گروه‌های روحانی
- جدول ۴-۶۲. نتایج آزمون تحلیل رگرسیون درباره‌ی عوامل موثر بر نفوذ
- جدول ۴-۶۳. ضرایب آزمون تحلیل رگرسیون درباره‌ی عوامل موثر بر نفوذ
- جدول ۴-۶۴. رگرسیون سن بر نفوذ اجتماعی
- جدول ۴-۶۵. ضرایب آزمون تی تست برای روحانیان سیاسی و غیرسیاسی
- جدول ۴-۶۶. ضرایب آزمون تی تست برای روحانیان دارای میزان روابط متفاوت
- جدول ۴-۶۷. ضرایب آزمون تی تست برای روحانیان دارای نوع روابط متفاوت
- جدول ۴-۶۸. ضرایب آزمون تی تست برای روحانیان با نسبت متفاوت با قدرت
- جدول آلفای گویه‌ها

فصل اول

مقدمه و کلیات تحقیق

۱-۱- مقدمه

وضعیت روحانیت شیعه در تاریخ خود، جدا از تحولات سیاسی- اجتماعی ایران تحلیل ناشدنی است. روحانیت با این تحولات شکل گرفت، اعتبار و نفوذ و عمق اجتماعی یافت و با همین تحولات فراز و فرودها را در وضعیت خود تجربه نمود. اما این تنها روحانیت نبود که تحت تاثیر تحولات پیرامونی خود قرار داشت، بل که تحولات سیاسی- اجتماعی ایران هم تحت تاثیر وضع و حال روحانیت بوده است. همین تعامل وضع روحانیت و اوضاع سیاسی- اجتماعی است که محقق را وامی دارد به هنگام تحلیل یکی از دو سوی تعامل، حالات سوی دیگر را نیز از نظر دور ندارد. به همین خاطر تحلیل وضع روحانیت بدون نگاه به تحولات سیاسی- اجتماعی ادوار و تحلیل اوضاع ایران ممکن نیست.

روحانیت در ایران، پس از تاسیس حکومت شیعی صفویه سازمان یافت و دوران بالندگی خود را آغاز نمود. صفویه به دلایل متعدد، توسعه‌ی روحانیت را در دستور کار خود قرار داد و از آن سو، روحانیت برای اول بار حمایت از حکومت را جزو وظایف دینی خود قلمداد کرد. اما این پیوند ارگانیک و کارکردی مدت زمان طولانی دوام نیافت، تا آن که در دوره‌ی قاجار رابطه‌ی روحانیت با

حکومت جهات متنوعی یافت. رابطه روحانیت با حکومت از صفویه تاکنون سه شکل کلی به خود گرفته است:

- 1 - جذب و ادغام در حکومت و تسلط حکومت بر روحانیت؛
- 2 - استقلال روحانیت از حکومت: ۱-۲- هم‌کاری و حمایت ۲-۲- تضاد و تقابل ۳-۲- بی‌تفاوتی؛
- 3 - ادغام حکومت در نهاد دین و تسلط روحانیت بر قدرت.

رابطه‌ی اول مربوط به دوره‌ی صفویه و شکل‌گیری اولین حکومت شیعی در ایران است. پذیرش سلطه‌ی حکومت بر روحانیت از طرف روحانیان، به دلیل اقدامات حکومت صفویه در توسعه‌ی مذهب شیعه در ایران و ایجاد امکانات و شرایط مساعد برای رشد و بالندگی سازمان روحانیت است.

اول‌بار در دوره‌ی صفویه و با کمک آن است که روحانیت شیعه توانست در ظل حکومتی شیعی و در مملکتی با اکثریت شیعه گسترش و سازمان یابد. نیاز دولت شیعی صفویه به مبانی مشروعیت برای نظام خود و عاملی وحدت‌بخش برای جامعه، علقه‌ی ایدئولوژیک آنان به مذهب شیعه و دلایل دیگر، موجب شد تا این حکومت، علمای بزرگ شیعه را از اکناف و اطراف منطقه -به‌ویژه یمن، لبنان و عراق- به ایران دعوت و از آنان میزبانی کند. صفویه به دلایل پیش‌گفته، امکانات فراوانی در اختیار علمای شیعه گذارد و زمینه‌های رشد و گسترش سازمان روحانیت را فراهم کرد؛ اما در عوض، حمایت و پشتیبانی آنان را طلب نمود و عملاً هم از آن برخوردار شد. به‌کارگیری روحانیت در مشاغلی هم‌چون صدر، مدرس، شیخ‌الاسلام، پیش‌نماز مساجد جامع، قاضی و... و پذیرش پست‌ها و مشاغل دولت‌ساخته از طرف علمای بزرگ دوران (نقیب‌زاده و امانی؛ ۱۳۸۲: ۶۷-۶۹) نشانه‌ی ادغام سازمان روحانیت در درون حکومت است.

کمک‌های صفویه به روحانیت و فراهم آوردن امکانات و شرایط، محیط مناسبی برای گسترش سازمان روحانیت -و به تبع آن مذهب شیعه- فراهم نمود؛ اما این کمک‌ها روحانیت را

وابسته به حکومت کرد و سازمان روحانیت را به درون اقتدار دولت کشید؛ به همین خاطر برخی برآند که نهاد روحانیت در دوره‌ی صفویه در دستگاه اداری حکومت ادغام شد (برای مثال مراجعه شود به: لمبتون ۱۳۷۵: ۳۶۰). هرچند روحانیت در دوره‌ی صفویه از استقلال کافی در برابر دولت برخوردار نیست؛ اما وجهه و نفوذ اجتماعی روحانیان به گونه‌ای است که به آنان قدرت کافی جهت ایفای نقش‌های اجتماعی می‌دهد.

در انتهای دوره‌ی صفویه، روحانیت با گسترش نفوذ خود در جامعه و پیدا کردن منابع مالی متعدد -از طریق اداره‌ی املاک وقفی و وجوه دریافتی از مؤمنان-، آن‌چنان قوت و سازمان گرفت تا خود را از ذیل نفوذ و سایه‌ی حکومت به‌دراورد. شکست صفویه از افغانه و جایگزینی آن با قاجار، این مزیت را برای روحانیت داشت تا استقلال خود را از حکومت به‌دست آورده به‌عنوان نهادی هم‌عرض در برابر آن قرارگیرد. در این دوره روحانیت نه به‌عنوان یک تابع یا حامی، که به‌عنوان یک موجودیت مستقل در برابر حکومت قد علم کرد. استقلال روحانیت در برابر دولت به‌معنای تقابل یا تضاد آن دو نیست؛ بل که به‌معنای احترام متقابل و حفظ حدود و مرزهای یکدیگر است. هرچند در این دوره بحث‌های نظری در باب لزوم اطاعت حکومت از علما، یا دست‌نشانده‌ی علما بودن پادشاه، یا حق علما جهت حکومت کردن، مطرح گردید؛ اما در عمل، هریک از دو نهاد به حدود و مرزهای دیگری احترام گذارد. حتی در اوایل سلطنت قاجاریه، جنگ ایران و روس، شورش‌های بابیه و دیگر مشکلات، نزدیکی و همراهی روحانیت با دولت را موجب گشت. استقلال روحانیت در برابر دولت باعث شد این نهاد به‌عنوان واسطه‌ی میان حکومت و مردم و پناهگاه آنان در هنگام مشکلات، کارکردهای سیاسی- اجتماعی پیدا کند. در دوره‌ای که وسیله‌ی مؤثری برای افکار عمومی وجود نداشت «علما تنها گروهی بودند که می‌توانستند به‌عنوان یک عامل بازدارنده [و مصلح] در برابر حکومت عمل کنند». آنان در آخرین وهله، پناهگاه مردم در برابر ظلم و بی‌عدالتی به حساب می‌آمدند (لمبتون؛ پیشین: ۳۶۲). استقلال روحانیت از حکومت، پیامد مهم ارتباط و تماس دائمی با مردم را به‌همراه داشت. این

ویژگی روحانیت موجب شد که همواره در کشمکش میان دولت و مردم، روحانیت جانب مردم را گرفته و مردم نیز در این اوضاع به روحانیت پناه برند. از سوی دیگر، مردم از بین دولت و روحانیت، اغلب روحانیت را انتخاب کرده و به آنان یاری می‌رساندند.

تماس دائمی روحانیت با مردم و کارکردهای آن به‌عنوان قاضی، پیش‌نماز، حامی مالی برای نیازمندان، پاسخ‌گو به مسائل شرعی و... و نقش آنان به‌عنوان حائل بین مردم و حکومت، موجب شد که روحانیت به‌عنوان مرجع اجتماعی و هدایت‌کننده و بسیج‌گر جامعه، جایگاه بی‌نظیری در تاریخ ایران پیدا کند. وقایع دوره‌ی قاجار از قضیه‌ی لاتاری تا مشروطه مؤید این برداشت است.

از اواسط سلطنت ناصرالدین شاه - که با باز شدن پای دول خارجی به ایران، استقلال کشور در معرض خطر قرار گرفت - روحانیت به نفع مردم در برابر دولت ایستاد و مردم نیز در راه پاسداشت استقلال کشور، رهبری روحانیت را گردن نهادند. این قضایا، آغاز دوره‌ی جدیدی از روابط میان دولت و روحانیت را نوید می‌داد. اگر با آغاز سلطنت قاجار، روحانیت توانست از نظارت و اقتدار حکومت آزاد شود و استقلال خود را بدست آورد؛ در اواسط سلطنت قاجار، روحانیت نسبت به عملکرد دولت - و بعدها ماهیت آن - موضعی تخاصمی گرفت. این‌گونه، روحانیت وارد پروسه‌ی مخالفت با حکومت شد. اوج این وقایع، انقلاب مشروطه است؛ که روحانیت توانست با بسیج مردم، حقوقی برای آنان و تکالیفی برای دولت ایجاد کند. هرچند با انقلاب مشروطه، گروه‌هایی از روحانیت وارد نهادهای تازه‌تأسیس - و انتخابی - حکومت شدند؛ اما، نتایج انقلاب مشروطه، روحانیت را به موضع قبل از شروع وقایع به عقب راند. پس از مشروطه و تجربه‌ی آن و به‌دنبال سلطنت رضاشاه و عملکرد وی، روحانیت موضع پرهیز از سیاست و دوری از ارتباط با دولت را سرلوحه‌ی اعمال خود قرار داد و حداکثر، انجام امور عام‌المنفعه را در پیش گرفت. هرچند ارتباط با پیروان، همواره جزو اصول اساسی روحانیت به حساب می‌آمد و روحانیت - علی‌الخصوص پس از صفویه - ماندگاری و حیات خود را در ارتباط با مردم - و البته استقلال از حکومت - می‌دید؛ اما فشارهای رضاشاهی،

روحانیت را هرچه بیش‌تر به پایگاه‌های اجتماعی‌اش نزدیک کرد. این سیاست جدید روحانیت؛ یعنی، پرهیز از دخالت در سیاست و دوری از دولت و برقراری ارتباط با مؤمنین جهت حفظ کبان حوزه و رواج مذهب- تا آخر دهه‌ی سی شمسی هم‌چنان ادامه داشت؛ اما، سیاست‌های جدید دولت پهلوی دوم، که معروف به اصلاحات شد، موجب ورود مجدد روحانیت به عرصه‌ی سیاست و خروج از حالت انفعال در برابر دولت گردید. وقایع اواخر دهه‌ی سی، با فراز و نشیب به وقایع دهه‌ی ۵۰ مربوط و به انقلاب اسلامی سال ۵۷ ختم شد. در انقلاب اسلامی، گروهی از روحانیت که معروف به روحانیان سیاسی بودند، توانستند از آن نفوذ دیرینه‌ی خود در مردم و آن جایگاه بلند در اذهان پیروان، سود جسته، ضمن حمایت از اهداف و آرمان‌های مردم، رهبری آنان را در بر ضد پهلوی دوم به‌دست گیرند. اگرچه این وضعیت؛ یعنی، تقابل با حکومت، دارای پیشینه‌ی دیرین و سوابق متعدد بود؛ اما جریان‌ات نیمه‌ی دوم دهه‌ی ۵۰ از جنبه‌های مختلف بی‌نظیر می‌نمود. در این دوره، برای اول بار، روحانیت داعیه‌ی نفی سلطنت و جانشینی خود به‌جای پهلوی سرداد و با انقلاب اسلامی به این مهم - تحت لوای جمهوری اسلامی- نایل آمد. پس از انقلاب اسلامی و ورود روحانیت سیاسی به قدرت و به‌دست‌گیری حکومت، دوره‌ی جدیدی در تاریخ روحانیت شیعه آغاز شد، به‌گونه‌ای که رابطه‌ی روحانیت و قدرت واژگونه گشت و این بار به تسلط روحانیت بر حاکمیت ختم شد.

پس از انقلاب و با ورود روحانیت به قدرت و تشکیل حکومت از سوی آنان، آن موقعیت و سابقه‌ی تاریخی، جای خود را به موقعیتی جدید داد و روحانیت، پس از دوره‌ای دشمنی با قدرت عرفی، خود در موضع قدرت نشست. این وضعیت، حالتی نه‌تنها منحصر به‌فرد برای روحانیت شیعه، که به نظر برای روحانیت در دیگر ادیان -لااقل در صدهای اخیر- است. وضعیت مورد اشاره، اگر اندیشیده و با الگو انجام می‌گرفت، پیامدهای نامنتظر به‌همراه می‌داشت؛ با در نظر گرفتن عدم آمادگی روحانیت برای این مهم، می‌توان انتظار پیامدهایی مضاعف را پیش‌بینی نمود. این اندک در پی آن است تا به یکی از این پیامدهای نامنتظر (کاهش نفوذ اجتماعی) بپردازد.